เกษตรกรรมยั่งยืน : กระบวนการเรียนรู้สู่ความยั่งยืนของชุมชน

สำราญ คงชะวัน*

ในท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกยุคปัจจุบัน โดยเฉพาะในช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและเกิดภาวะถดถอยในรูปแบบต่างๆ ซึ่งเกิดกับประชาชนคนไทยด้วยนั้นก็ยิ่งทำให้ประชาชนชาวไทยต้องปรับตัวอย่างมาก โดยเฉพาะแนววิถีการดำเนินชีวิตก็ถูกปรับเปลี่ยนไป ชุมชนจากที่เคยนำเทคโนโลยีและวิทยาการต่างๆ มาใช้ในด้านการผลิตและด้านการบริโภคแล้ว ก็ต้องมีการเปลี่ยนแปลงไปอีก เพื่อแก้ปัญหาในยามวิกฤต แนวทางแก้ไขปัญหามีหลายวิธีที่สำคัญซึ่งก็หนีไม่พ้นทฤษฎีใหม่ของในหลวง เรื่องเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อให้ประชาชนในชุมชนได้ใช้ชีวิตแบบพอเพียง เช่น การทำเกษตรแบบผสมผสาน การทำไร่นาสวนผสม ซึ่งไม่ว่าจะเป็นวิธีการใดก็ล้วนต้องการพัฒนาชุมชนให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นรวมทั้งทำให้ชุมชนช่วยตนเองได้ในยามวิกฤต คือ สามารถผลิตเพื่อให้เพียงพอกับความต้องการเบื้องต้น เพื่อตัดทอนรายจ่ายของชุมชน ดังนั้นทฤษฎีใหม่จึงนับว่ามีคุณค่าอย่างยิ่งต่อการพัฒนาชุมชนในภาวะการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน

ทฤษฎีใหม่

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานแนวคิดทฤษฎีใหม่และเศรษฐกิจพอเพียง ให้กับสังคมไทยในภาวะวิกฤต ถ้าทำได้เพียงส่วนหนึ่ง สังคมไทยจะสามารถพ้นภาวะวิกฤตนี้ไปได้ ซึ่งอาจอาศัยเวลาและกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง บนพื้นฐานคุณค่าและความจริงที่เรามีอยู่ สู่การแก้ปัญหาและการพึ่งตนเอง ต้องเป็นการเรียนรู้เพื่อการประยุกต์และจัดความสัมพันธ์ของชีวิตและรายได้ในแบบใหม่ขึ้นมา โดยมีเกษตรกรรมยั่งยืนเป็นฐานของความพออยู่พอกินในระดับครอบครัว ขยายสู่ความพอเพียงในระดับชุมชน เรียนรู้คุณค่าของสิ่งที่มีอยู่ของชุมชน จัดการความสัมพันธ์อย่างเหมาะสมกับความรู้และเทคโนโลยีใหม่ โดยมีอุตสาหกรรมชุมชนและธุรกิจชุมชนเป็นเครื่องมือในการเรียนรู้ ซึ่งไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาในรูปแบบใดในชุมชน มีการทำการเกษตรแบบใดโดยใช้ทฤษฎีใหม่ในหลวง เป้าหมายสูงสุดก็คงจะหนีไม่พ้นในเรื่องของการพัฒนาให้ชุมชนเกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน หรือ "ชุมชนยั่งยืน" นั่นเอง

---

*อาจารย์ภาควิชาหลักสูตรและการสอน คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ

ความหมายของชุมชนยั่งยืน

ถ้ากล่าวถึงการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) ก็คือ การพัฒนาเพื่อให้เพียงพอกับความต้องการในปัจจุบัน โดยไม่เบียดเบียนความต้องการของคนรุ่นต่อไป

ชุมชนยั่งยืนจึงน่าจะหมายถึง การพัฒนาที่ให้สิ่งแวดล้อมอยู่ได้ ระบบเศรษฐกิจดำเนินไปได้ด้วยดี ซึ่งส่งผลให้มีการพัฒนาเชิงวัฒนธรรมที่เอาคนมาเป็นศูนย์กลาง การพัฒนาแบบยั่งยืนจะไม่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจให้บทบาทวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีลดลงหรือปรับให้เป็นเทคโนโลยีที่สะอาด และไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมสามารถพัฒนาแล้วทำไปได้ตลอด

ลักษณะของชุมชนยั่งยืน

1. เศรษฐกิจดี พึ่งตนเองได้ ใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ
2. สังคมเข้มแข็ง มีส่วนร่วม มีความรับผิดชอบ
3. สิ่งแวดล้อมดี ใช้เทคโนโลยีที่สะอาด
4. ชุมชนมีสุขภาพดีและมีชีวิตที่ดี

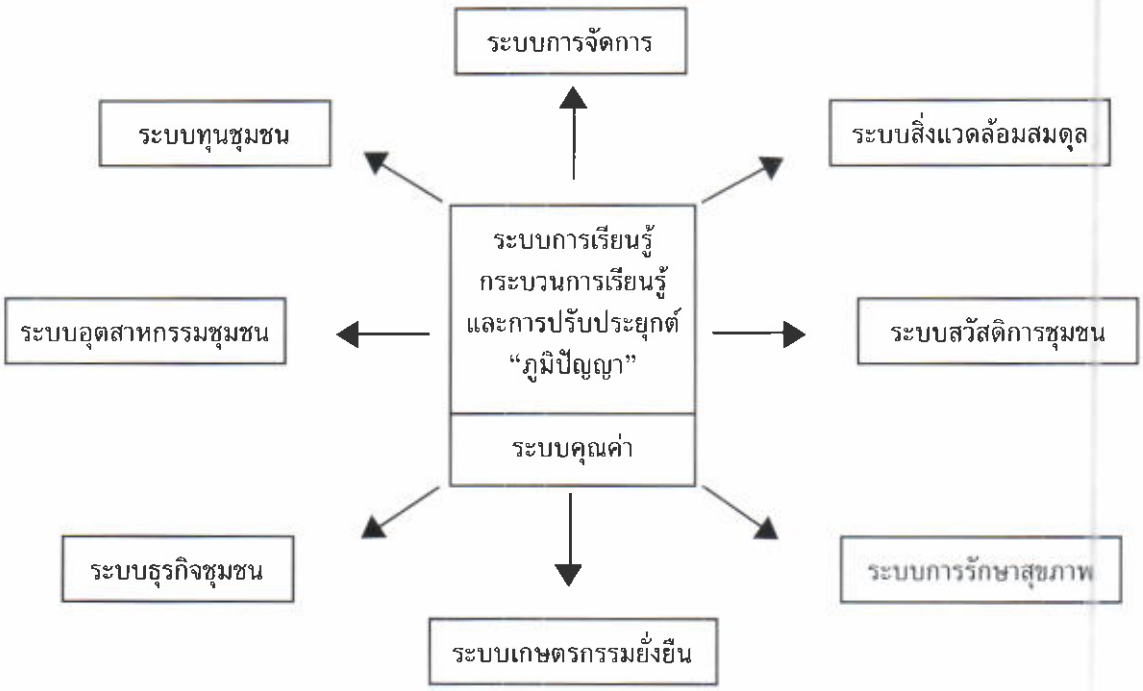
ความเป็นชุมชน หรือ ประชาสังคม (Civil Society) ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี กล่าวไว้ว่า หมายถึง การที่ประชาชนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีอุดมคติร่วมกันหรือความเชื่อร่วมกันในบางเรื่อง มีการติดต่อสื่อสารกัน มีการรวมกลุ่มกันเอื้ออาทรกัน มีความรัก มีมิตรภาพ มีการเรียนรู้ร่วมกัน

ชุมชนเข้มแข็ง หมายถึง ชุมชนที่มีผู้นำที่ดี โปร่งใส และตรวจสอบได้ ประสานงานดี ผู้นำที่ดีต้องเป็นผู้ตามที่ดี ยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น มีประชาธิปไตย มีกฎระเบียบกติกาที่ชัดเจนและต้องปฏิบัติตาม มีการศึกษาและวัฒนธรรมดี มีการรวมกลุ่มช่วยเหลือกัน มีกิจกรรมร่วมกัน และต้องอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ

การพัฒนาชุมชนให้ยั่งยืนนั้น จำเป็นอย่างยิ่งจะต้องทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งขึ้นมาก่อน เมื่อชุมชนเข้มแข็งแล้วสามารถรักษาความเข้มแข็งนั้นไว้ได้ และสามารถเพิ่มความเข้มแข็งนั้นได้ ก็แสดงว่าชุมชนเกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนกลายเป็นชุมชนยั่งยืนในที่สุด

ระบบและกระบวนการของชุมชนยั่งยืนนับว่าเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นต้องเรียนรู้ โดยเฉพาะผู้นำในชุมชนที่ควรจะทราบถึงระบบต่างๆ ของชุมชนยั่งยืน ซึ่งจากข้อมูลของคณะกรรมาธิการเกษตรและสหกรณ์วุฒิสภาได้กล่าวถึงระบบที่เกี่ยวข้องและสัมพันธ์กันอย่างเป็นกระบวนการ เรียกว่า "แนวทางการพัฒนาเพื่อความยั่งยืนของชุมชน" หรือ "ชุมชนยั่งยืน" (Sustainable Community) มี 10 ระบบดังนี้

1. ระบบคุณค่า
2. ระบบการเรียนรู้
3. ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน
4. ระบบทุนชุมชน
5. ระบบธุรกิจชุมชน
6. ระบบอุตสาหกรรมชุมชน
7. ระบบสิ่งแวดล้อม
8. ระบบสวัสดิการชุมชน
9. ระบบการรักษาสุขภาพของชุมชน
10. ระบบการจัดการของชุมชน

ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน

เป็นระบบการเกษตรที่คำนึงถึงความอุดมสมบูรณ์โดยธรรมชาติ หลีกเลี่ยงเทคนิควิธีการทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีการเกษตรที่ส่งผลกระทบต่อวิถีตามธรรมชาติ เกษตรกรรมแบบยั่งยืนรวมถึงการเกษตรกรรมแบบผสมผสาน วนเกษตร การทำไร่นาสวนผสม เกษตรธรรมชาติ และพุทธเกษตรกรรมที่มีเป้าหมายเพื่อการบริโภคและหากผลิตมาแล้วเหลือก็สามารถนำไปแบ่งปัน และแลกเปลี่ยนกันได้ตามรูปแบบวัฒนธรรมความเป็นอยู่ของชุมชนและแบบใหม่ ๆ

เกษตรกรรมยั่งยืน จะเกิดขึ้นไม่ได้หากไม่มีการทำการเกษตรที่สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่นและที่สำคัญต้องไม่ไปเบียดเบียนธรรมชาติ วิธีการตามแนวพระราชดำริของในหลวง เป็นเกษตรกรรมตามแนวทฤษฎีใหม่ คือ เศรษฐกิจพอเพียง หรือ ตามรูปแบบการเกษตรแบบต่าง ๆ ก็ล้วนแล้วพัฒนาไปสู่เกษตรกรรมแบบยั่งยืน นอกจากนี้การทำการเกษตรในรูปแบบต่าง ๆ ที่สามารถสอดคล้องกับแนวคิดเกษตรกรรมยั่งยืน ก็มีอีกมากมาย ซึ่งถ้าท้องถิ่นไหนมีการทำเกษตรกรรมแบบนี้อยู่ก็สามารถนำมาจัดเป็นกระบวนการเรียนรู้ พัฒนาการทำงาน เพื่อยังผลให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชนในที่สุด ดังตัวอย่างการทำเกษตรที่น่าสนใจ

- การทำเกษตรผสมผสานของคุณลุงอัมพร ด้วงปาน ที่ตำบลคลองเปียะ อำเภอจะนะ จังหวัดสงขลา
- การทำวนเกษตรในภาคอีสาน อย่างของครูบาสุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ์ ที่บ้านปากช่อง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์
- การทำไร่นาสวนผสมของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ที่บ้านห้วยหิน อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา
- การเกษตรแบบผสมผสานของนายเคียง คงแก้ว ที่ตำบลบ้านนา กิ่งอำเภอศรีนครินทร์ จังหวัดพัทลุง
- การทำเกษตรกรรมแบบสวนสมรม ของนายตรีวุธ พาระพัฒน์ ที่บ้านคีรีวง ตำบลกำโลน อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช

และที่อื่น ๆ อีกมากมายที่มีการทำการเกษตรในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งที่มีอยู่แล้วและที่กำลังเกิดขึ้นในท้องถิ่น

จนกลายเป็นวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่นไปตามบริบทของสภาพแต่ละท้องถิ่น ซึ่งทั้งหมดไม่ว่าในรูปแบบใดก็ล้วนแล้วแต่เป็นภูมิปัญญาทางการเกษตรได้ทั้งนั้นถ้าสอดคล้องตามแนวคิดของ "เกษตรกรรมยั่งยืน"

เมื่อทราบถึงแนวคิดและตัวอย่างในการทำการเกษตรกรรมที่ยั่งยืนแล้ว ดังนั้นแนวทางในการจัดกระบวนการเรียนรู้โดยอาศัยเกษตรกรรมทั้งในสถานศึกษา และกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน เพื่อให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่นก็สามารถทำได้ตามตารางข้างล่างนี้

ตาราง 1 แสดงแนวทางการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในสถานศึกษาและในชุมชน

ในสถานศึกษา	ในชุมชน
1. จัดกิจกรรมที่มีการสำรวจชุมชน โดยให้ผู้เรียนได้มีส่วนร่วมในการสำรวจชุมชนที่เขาอาศัย ซึ่งทำได้หลายวิธี เช่น การสัมภาษณ์ การสอบถาม การสังเกต 2. จัดกิจกรรมที่มีการเรียนรู้กันเป็นเครือข่าย โดยอาจจะเริ่มจากสถานศึกษา เช่น ในโรงเรียนจัดการเรียนรู้โดยเชิญภูมิปัญญาท้องถิ่นมาให้ความรู้ 3. จัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่มีการทำงานกลุ่มตามความสมัครใจ โดยอาจจะแบ่งกลุ่มตามความสนใจของผู้เรียนว่าสนใจในการทำเกษตรแบบใด 4. ให้มีการวางแผนในการทำการเกษตร โดยอาจทำเป็นโครงงานการเกษตร โดยอาจแบ่งนักเรียนเป็นกลุ่มตามความสนใจก็ได้ให้ผู้เรียนได้ปฏิบัติงานตามแผนงานที่ตั้งไว้ 5. มีกิจกรรมที่สามารถนำผู้เรียนไปศึกษาดูงานยังสถานที่อื่นที่น่าสนใจ เพื่อเป็นแนวทางปรับผลงานของตนเอง และสามารถประยุกต์ดัดแปลงให้มีความเหมาะสมกับสภาพท้องถิ่นของตนเอง 6. นำผลผลิตไปใช้ประโยชน์ในครอบครัว หรือหากเหลือก็นำไปแบ่งกับเพื่อนสมาชิก หรือมีการจำหน่าย โดยมีการฝึกทำบัญชีหรือบันทึกการปฏิบัติงานด้วย 7. อาจมีการจัดตั้งเป็นสหกรณ์เกษตรในโรงเรียน เพื่อฝึกทักษะด้านอื่น ๆ เช่น ทักษะทางการคิดคำนวณ ทักษะการบริหารจัดการทั้งนี้ก็จะเกิดการบูรณาการการเรียนรู้ขึ้น	1. ในชุมชนมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันในวิธีการแบบชาวบ้าน เช่น การใช้วิธีทำการเกษตรจากผู้ที่ประสบความสำเร็จในชุมชน หรือจากผู้ที่เป็นภูมิปัญญาที่ชุมชนให้การยอมรับ 2. กิจกรรมของชุมชนที่มีการสำรวจภูมิปัญญาท้องถิ่นว่ามีการทำเกษตรอะไรบ้างที่น่าสนใจในการนำมาใช้เพื่อให้วิถีชีวิตที่ดีขึ้นของคนในชุมชน 3. กิจกรรมชุมชนที่มีการเรียนรู้กันเป็นเครือข่าย หรือเรียกว่าเครือข่ายการเรียนรู้ ซึ่งอาจจะมีการร่วมมือกันในหลาย ๆ ฝ่ายในการร่วมกันสร้างให้เกิดการเรียนรู้ในชุมชน 4. การทำเกษตรในชุมชนให้มีจุดเน้นเพื่อการพึ่งพาตนเองได้ ตามแนวพระราชดำริของในหลวงและสิ่งสำคัญต้องไม่ละทิ้งความสมดุลตามธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 5. ส่งเสริมภูมิปัญญาเกษตรให้ได้ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ไปยังบุคคลอื่น และให้เกิดความยอมรับในภูมิปัญญาของท้องถิ่นที่ตนอาศัยอยู่ 6. กิจกรรมชุมชนที่อาจจะให้สามาชิกในชุมชนไปศึกษา ดูงาน การเกษตรจากชุมชนที่ประสบความสำเร็จ โดยเน้นไปที่ชุมชนที่มีลักษณะใกล้เคียงกับชุมชนของเรา 7. มีการจัดตั้งเป็นกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน เพื่อสร้างความเข้มแข็งในชุมชน และสร้างการประสานร่วมมือให้เกิดขึ้นในชุมชน เช่น กลุ่มออมทรัพย์ในชุมชน กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเกษตรกรรมในรูปแบบต่าง ๆ

ถ้าจะให้เห็นเป็นกระบวนการว่าจะต้องทำอย่างไรในภาพรวมเป็นการทำงานที่ชัดเจนว่าครู ชาวบ้าน และนักพัฒนาต่างๆ จะต้องทำอย่างไรบ้าง ที่จะเป็นการสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนและนำไปสู่กระบวนการทำงานที่มีประสิทธิภาพเพื่อพัฒนาเด็กและเยาวชนของท้องถิ่นในที่สุด และเพื่อให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชน (Civil Society) ในอนาคต ก็มองได้จากกระบวนการทำงานจากตารางต่อไปนี้

ตาราง 2 แสดงกระบวนการทำงานที่สนับสนุนการเรียนรู้และผลที่จะเกิดกับเด็กและเยาวชน

	กระบวนการ		ผลที่จะเกิดกับเด็กและเยาวชน
	งาน/บทบาท	กิจกรรม	
ครู	- พัฒนาหลักสูตรที่หลากหลายตามศักยภาพของเด็ก - จัดกิจกรรมในโรงเรียน - เรียนรู้กับชาวบ้าน	- หลักสูตรท้องถิ่น - กองทุนการศึกษา - โครงการอาหารกลางวัน - ฯลฯ	- สุขภาพ - พฤติกรรม - เด็ก - พ่อ - แม่ - ครู - อาชีพทางเลือก - โอการเรียนต่อ - โอกาสแสดงออก ฯลฯ
ชาวบ้าน	- สามัคคี ขยัน รับผิดชอบ - ช่วยให้เกิดความคิดและร่วมกิจกรรมกับครู	- เกษตรกรรม ปลูกป่า เลี้ยงสัตว์ - กิจกรรมออมทรัพย์ - ธนาคารหมู่บ้าน - ร้านค้า - โรงสี - ทอผ้า - ปั้นอิฐ - อาชีพเสริมอื่นๆ	
นักพัฒนาเอกชน นักพัฒนาภาครัฐ และนักวิชาการ	- เสริมให้ชาวบ้านรวมกลุ่มอย่างเข้มแข็งด้วยกิจกรรมต่างๆ - หาเพื่อนให้ชาวบ้าน	- เวทีชาวบ้าน ครู บุคลากรจากภายนอก - ประสานทรัพยากร คนความรู้ นำมาเสริมกิจกรรมของชาวบ้านและครู	

ถ้าชุมชนและสถานศึกษาสามารถจัดกระบวนการเรียนรู้ตามแนวทางที่กล่าวไว้ได้ เชื่อว่าความเข้มแข็งของชุมชนเพื่อพัฒนาไปสู่ความยั่งยืนของชุมชนก็จะเกิดขึ้นในที่สุด แต่ไม่ว่าจะจัดกระบวนการเรียนรู้สู่ความยั่งยืนของชุมชนในรูปแบบใดหรือวิธีการใด สิ่งสำคัญที่จะต้องพิจารณาเป็นอันดับแรกคือ ความร่วมมือในชุมชน การจะเกิดความร่วมมือได้ในชุมชนจำเป็นจะต้องมาจากทุกส่วนในชุมชนจะให้สถานศึกษาจัดอย่างเดียวไม่ได้ ชาวบ้านเกษตรกร กลุ่มองค์กรต่างๆ ทั้งของรัฐและเอกชน หน่วยงานต่างๆ และอีกหลายๆ ฝ่ายต้องเข้ามาร่วมเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ (Learning Network) เช่น เวลามีกิจกรรมอะไรในชุมชนก็เข้ามาแสดงการมีส่วนร่วมแสดงพลังเกิดเป็นประชาสังคม (Civil Society) ถ้าทำอย่างนี้ได้ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาโดยเฉพาะภูมิปัญญาเกษตรในชุมชนก็จะไม่สูญหายไป และถูกนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ขึ้นกับชุมชน เมื่อกระบวนการนี้เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาความยั่งยืนของชุมชนก็เกิดขึ้นในที่สุด นั่นย่อมจะหมายความถึงแม้จะเกิดวิกฤตในรูปแบบใดหรือจะร้ายแรงสักปานใด คนในชุมชนก็สามารถดำเนินกิจกรรมตามวิถีชีวิตของตนเองได้โดยไม่มีผลกระทบจากเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นจากภายนอก

สังคมดีไม่มีขาย ถ้าอยากได้ต้องช่วยกัน

หนังสืออ้างอิง

กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม. **วนเกษตร : เกษตรกรรมยั่งยืนในภาคอีสาน.** กรุงเทพฯ : บริษัทรุ่งศิลป์การพิมพ์ (1977) จำกัด, ม.ป.ป.

กระทรวงศึกษาธิการ. **หนังสือสารคดีเฉลิมพระเกียรติชุด "ทฤษฎีใหม่ในหลวง ชีวิตที่พอเพียง"** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ร่วมด้วยช่วยกัน, 2542.

ทานทิพย์ ธำรงวรางกูรและอภิสิทธิ์ ธำรงวรางกูร. **การพัฒนาที่ยั่งยืนสู่ความเป็นไทย.** ขอนแก่น : ศิริชัยการพิมพ์. 2541.

ประเวศ วะสี. **พุทธเกษตรกรรมกับศานติสุขของสังคมไทย.** กรุงเทพฯ : หมอชาวบ้าน, 2539.